

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО КОНТРОЛЮ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ РИЗИКУ

У статті визначено елементи організації бухгалтерського контролю діяльності підприємств в умовах ризику, що забезпечує формування достовірної бухгалтерської інформації та підвищення ефективності управління господарським ризиками

Постановка проблеми. Перехід від командно-адміністративної економіки до ринкових відносин викликав появу приватної власності, вільного вибору видів господарської діяльності, самостійністю в управлінні суб'єктом господарювання. Удосконалення організаційних форм сучасного бізнесу та виникнення нових інформаційних потреб обумовило зростання ролі бухгалтерського обліку, в результаті чого в центрі уваги опинилися внутрішні процеси, що відбуваються на підприємстві, а також зовнішні фактори, які на них впливають та потребують необхідного врахування.

Сучасні умови господарювання зумовили виникнення ризиків діяльності підприємства, на які впливають матеріальні, правові, екологічні та інші фактори, проте інформація про ризики господарської діяльності та причини їх виникнення (зростання) майже відсутня у звітності підприємств.

З розвитком облікової науки формуються нові принципи та завдання бухгалтерського обліку, що поступово змінює призначення облікової інформації та наповнення бухгалтерської звітності. Поява нових об'єктів обліку, зокрема господарських ризиків представлених умовними фактами господарської діяльності (УФГД), та методик їх облікового відображення, вимагає розробки та впровадження відповідних методичних підходів до контролю господарських операцій за такими об'єктами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогодні науковці більшу увагу акцентують на питаннях виникнення та існування ризиків у господарському контролі, аудиторській діяльності тощо (С.М. Бичкова, Л.Н. Растамханова, В.П. Бондар, З. Задорожний, Б. Корецький, В.В. Кравчук, А.А. Терехов та інші), проте питанням контролю саме діяльності підприємств в умовах ризику приділено дуже мало наукових праць, що зумовлює необхідність здійснення відповідного дослідження.

Метою дослідження є необхідність визначення напрямів внутрішнього контролю господарської діяльності підприємств в умовах ризику та встановлення основних організаційних положень бухгалтерського контролю такої діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Брак часу та інформації на момент оцінювання і прийняття управлінських рішень, неоднозначність прогнозів породжують ризик, яким обтяжений суб'єкт господарювання. Тому будь-яке підприємство, здійснюючи господарську діяльність, постійно перебуває під дією різноманітних ризиків, які підлягають визначенню, оцінці, аналізу, контролю та управлінню.

Кламецка-Рошковська Г. [4, с. 196] зазначає, що в управлінні ризиками після здійснення аналізу та оцінки господарського ризику, пошуку засобів та вибору відповідних заходів щодо мінімізації ризиків діяльності підприємства, наступним етапом є контроль виконання та доцільності прийнятих управлінських рішень, які полягають у моніторингу змін у відхиленні ймовірних наслідків ризику від запланованих значень та безпосереднє реагування на них.

Єдинак П., Виціслік С., Течке Й. [3, с. 33] також стверджують, що серед головних елементів процесу управління ризиком на підприємстві є контроль за їх рівнем та відхиленнями значень ймовірних наслідків від допустимих меж.

Таким чином, можна визначити, що одним із найважливіших елементів управління ризиками господарської діяльності є внутрішній контроль діяльності підприємства, який дозволяє визначити ефективність та законність господарських операцій, повноту, точність і достовірність облікової інформації.

Одним із основних етапів управління господарськими ризиками, який забезпечує догляд за ефективністю впроваджених дій та коригування управлінських заходів, є їх контроль. Внутрішній контроль ризиків Даний вид контролю виступає обов'язковим елементом в управлінні ними та слугує зворотним зв'язком з іншими елементами системи. Тобто, результати проведеного контролю впливають на управлінські рішення, що приймаються з метою координації дій з приводу ідентифікації, оцінки, аналізу ризиків, вибору методів управління ними та їх відображення в бухгалтерському обліку.

Напрями внутрішнього контролю ризиків діяльності суб'єкта господарювання, інформаційне забезпечення, порядок проведення перевірки повинні визначатися та регулюватися внутрішніми нормативними документами підприємства, які, на нашу думку, повинні передбачати:

1) контроль персоналу (перевірка кваліфікації та компетентності працівників виробництва, управлінського, облікового, обслуговуючого та іншого персоналу з метою виявлення дотримання вимог щодо виконання покладених на них функцій та обов'язків, визначення ймовірності виникнення відповідних ризиків – за сферою діяльності працівника);

2) технологічний контроль (перевірка процедур технології процесу виробництва, управління тощо з метою виявлення відхилень від нормальної роботи, причин їх виникнення та наслідків ризику для подальшого прийняття рішень про усунення або мінімізацію виявлених ризиків);

3) контроль дотримання встановлених на підприємстві обмежень щодо визнання в обліку ймовірних наслідків господарського ризику або правильністю прийняття рішення про усунення (нейтралізацію) ризику;

4) бухгалтерський контроль – перевірка дотримання всіх критеріїв визнання ймовірних наслідків ризику в бухгалтерському обліку, правильності та обґрунтованості їх облікової оцінки, порядку формування та використання резервів на покриття наслідків ризиків діяльності, достовірності даних фінансової звітності, дотримання положень Наказу про облікову політику тощо;

5) контроль дотримання законодавства при відображенні в бухгалтерському обліку заходів з мінімізації ризиків діяльності підприємств, правильності визнання валових доходів і витрат тощо.

Виходячи з того, що в бухгалтерському обліку відбувається фіксація всіх подій (дій) господарської діяльності підприємства, та відповідно має знаходитись інформація про ризикові події, їх наслідки, здійсненні заходи мінімізації, тому у даному випадку набуває актуальності питання саме бухгалтерського контролю діяльності суб'єкта господарювання в умовах ризику.

Основною метою бухгалтерського контролю діяльності підприємства в умовах ризику є визначення правильності та своєчасності документування й представлення у бухгалтерській звітності інформації про ризиковані події (УФГД та їх наслідки), методи управління ними, а також встановлення достовірності первинних та звітних даних про господарські ризики та їх наслідки, законності здійснення господарських операцій, направлених на мінімізацію впливу наслідків ризику на фінансовий стан підприємства, виявлення навмисного приховування прибутку шляхом формування безпідставних резервів.

Суб'єктами бухгалтерського контролю діяльності підприємства в умовах ризику можуть бути працівники відділу внутрішнього контролю, головний бухгалтер, контролер (як окрема посада без створення відповідного відділу) або уповноважена на те керівництвом підприємства особа.

Об'єктами відповідного напряму бухгалтерського контролю є умовні факти господарської діяльності (умовні активи та умовні зобов'язання), дебіторська та кредиторська заборгованість підприємства щодо якої існують ризики, резерв сумнівних боргів, високоліквідні активи, резерви, реальні наслідки ризику – доходи та витрати, зобов'язання та активи.

В Україні відсутні нормативно-правові документи, що регулюють питання господарського контролю ризиків діяльності підприємств.

Необхідним є вивчення положень Порядку проведення органами державної контрольно-ревізійної служби (далі ОДКРС) державного фінансового аудиту діяльності суб'єктів господарювання № 361 [2], який визначає механізм проведення ОДКРС державного фінансового аудиту, що полягає у перевірці та аналізі діяльності, фактичного стану справ щодо законного та ефективного використання державних чи комунальних коштів і майна, інших активів держави, правильності ведення бухгалтерського обліку і достовірності фінансової звітності, функціонування системи внутрішнього контролю суб'єктів господарювання державного сектору економіки, а також інших суб'єктів господарювання, що отримують (отримували в період, який перевіряється) кошти з бюджетів усіх рівнів та державних фондів або використовують (використовували у період, який перевіряється) державне чи комунальне майно.

В даному Порядку (№ 361) вказується, що на другому етапі контролю (при підготовці програми аудиту) уточнюється інформація, зібрана на першому етапі, та конкретизуються і аналізуються недоліки і проблеми, які вплинули або можуть негативно вплинути на рівень управління фінансово-господарською діяльністю (прим. автор.) суб'єкта господарювання. А також на цьому етапі готується програма проведення аудиту, в якій зазначається перелік ризикових операцій фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання (прим. автор.), які передбачається перевірити, методи перевірки та процедура їх застосування, а також відповідальні особи та графік проведення (прим. автор.). Під час третього етапу, який називається перевірка ризикових операцій фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання, підтверджується або спростовується інформація стосовно недоліків і проблем в управлінні такою діяльністю. Зокрема вказується, що обрані методи перевірки та процедура їх застосування повинні забезпечувати обґрунтованість висновків (прим. автор.) за результатами оцінки рівня управління фінансово-господарською діяльністю суб'єкта господарювання.

Зазначено, що фінансовий аудит ризикових операцій фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання здійснюється за двома напрямками: документальний контроль та перевірка наявності та стану активів підприємства.

Проте в Порядку № 361 чітко не вказується, що це можуть бути за ризикові операції, і якими саме методами та процедурами можна здійснити їх перевірку, що викликає необхідність уточнення даного Порядку з метою розробки комплексної методики бухгалтерського контролю діяльності підприємств в умовах ризику.

Вищедосліджені організаційні аспекти бухгалтерського контролю діяльності підприємств в умовах ризику дають підстави для визначення основних стадій такого контролю (табл. 1), який складається з чотирьох етапів.

На нашу думку, після визначення на організаційному етапі конкретних груп ризикових операцій, при розробці програми бухгалтерського контролю діяльності підприємства в умовах ризику слід врахувати побажання керівництва щодо ділянок та цілей перевірки. Дана програма окрім інформації про види ризиків господарської діяльності, їх реальних і ймовірних наслідків, виконання заходів щодо управління (мінімізацією) ризиками та їх (заходів) відповідного відображення в бухгалтерському обліку повинна містити перелік процедур, методичних прийомів контролю господарських операцій, які відбуваються в умовах ризику.

Таблиця 1. Етапи процесу бухгалтерського контролю діяльності підприємства в умовах ризику

Назва етапу	Характеристика етапу
Організаційний	Здійснюється вибірка господарських операцій щодо яких існує ризик настання ймовірних наслідків; визначення завдань внутрішнього контролю діяльності в умовах ризику; формування інформаційної бази даних (первинна документація, реєстри обліку, відомості Головної книги, звітність) для забезпечення процесу контролю; здійснення попереднього аналізу отриманої інформації для визначення основних напрямів контролю
Підготовчий	Здійснюється планування контролю, яке включає постановку проблемних питань, підготовку матеріалів і робочих документів контролера, та розробку програми перевірки ризикових господарських операцій. Повідомлення керівництво підприємства, бухгалтерську службу та інші підрозділи про початок перевірки
Технологічний	Відбувається обробка й аналіз інформації, підкріпленої первинними документами та звітами, яка характеризує ризикову діяльність підприємства. Прийомами документального контролю визначається дотримання законодавчих та внутрішніх розпорядчих документів щодо регулювання питань бухгалтерського обліку (зокрема податкового) та звітності, оцінки ймовірних наслідків ризику тощо. Здійснюється інвентаризація умовних зобов'язань та умовних активів, перевіряється наявність, правильність формування та використання фінансових резервів покриття наслідків господарських ризиків. Проводиться аналіз аналогічних фактів діяльності підприємства в умовах ризику та їх наслідків з метою виявлення тенденцій та встановлення доцільності формування резерву
Результативний	Узагальнення й оформлення результатів внутрішнього контролю господарської діяльності в умовах ризику. На основі яких прийняття рішень щодо посилення заходів мінімізації господарських або встановлення факту їх економічної недоцільності. Здійснення контролю за виконанням рішень прийнятих за підсумками контролю господарської діяльності підприємства в умовах ризику

Під час здійснення перевірки необхідно враховувати основні порушення, які характерні ризиковим операціям:

- недотримання критеріїв визнання в обліку ймовірних наслідків ризику;
- відсутність документального підтвердження оцінки ризику;
- нецільове використання резерву покриття наслідків конкретного виду господарського ризику;
- завищення розміру валових витрат (за операціями списання резерву та страхування (передачею) ризиків);
- безпідставне нарахування резерву (без факту існування ризику) для вуалювання реальної величини прибутку та інше.

В бухгалтерському обліку виділяють такі поняття як обов'язкові та ініціативні резерви. На підприємств основною формування того чи іншого резерву є обов'язкова наявність письмового рішення (наказів керівництва). Відповідно до чого виникає потреба у перевірці контролером дотримання вказівок установчих та

внутрішніх нормативних документів щодо закріпного переліку цих двох видів резервів. Як відомо резерви майбутніх витрат і платежів є ініціативними резервами, що створюються за рішенням керівництва. Це спричиняє необхідність жорсткого контролю у цілях виявлення факту приховування прибутку, формування та використання резерву з іншою метою ніж його призначення, зміни його розміру, причини невикористання у звітному періоді, та пильного спостереження за його подальшим використанням.

Також залишається недослідженим питання інвентаризації (встановлення фактичної наявності) ймовірних наслідків ризику діяльності суб'єкта господарювання. Слід нагадати, що умовні факти господарської діяльності – це умовні активи та зобов'язання, які спричинені минулими діями підприємства, та виникнення (отримання) наслідків (реального активу чи зобов'язання) за якими, залежить від реалізація умов в яких вони перебувають. Виходячи з цього, при інвентаризації умовних активів і зобов'язань слід встановити наявність наданих та отриманих зобов'язань, що спричиняють ймовірність виникнення наслідків ризику. Це можливо за допомогою здійснення зустрічної перевірки юридичної документації, яка підтвердить існування заборгованості, що виникла внаслідок минулих подій.

Одним і з видів бухгалтерського контролю діяльності підприємств в умовах ризику є наступний контроль, який полягає в необхідності вивчення фактичних даних про стан ймовірних наслідків ризику та стан виконання заходів управління ним, порівнянні реальних наслідків ризику з їх запланованими розмірами наслідків господарського ризику, здійсненні аналізу ефективності управління ризиками, проведенні аналізу оцінки фінансового стану, фінансової стійкості, ліквідності та платоспроможності підприємства, а також аналізі дотримання фінансової та платіжної дисципліни при здійсненні розрахунків.

За підсумками наступного контролю приймаються відповідні управлінські рішення щодо уникнення, мінімізації, передачі ризиків діяльності підприємства, а також здійснюються відповідні організаційні заходи щодо попередження негативних наслідків діяльності в умовах ризику.

Слід також пам'ятати, що і сама система господарського контролю діяльності підприємства є джерелом виникнення ризиків. Так наприклад незалежно від об'єкту контролю ризик може виникнути на кожній його стадії. На першій, організаційній стадії, ризик виникає під дією об'єктивних чинників, що в першу чергу пов'язано з неповнотою та недостовірністю вхідної інформації, та ризик, що виникає під дією суб'єктивних факторів, тобто непрофесійною та неякісною обробкою вхідної інформації суб'єктом проведення контрольних дій. Останній ризик також характерний і для інших стадій процесу господарського контролю.

Однак слід зважати на обставини, які можуть спровокувати виникнення ризику та обмежувати рівень інформативності результатів господарського контролю, а саме: орієнтація більшості процедур господарського контролю на звичайні операції замість неординарних, які найбільше приховують ризик у собі; можливість неоднозначного судження з причини неправильного трактування законодавства; можливість ухилення від внутрішньогосподарського контролю шляхом змови членів керівництва облікового персоналу [1, с. 102].

Висновки та пропозиції. На сьогодні більшість українських підприємств недооцінюють значення внутрішнього контролю в забезпеченні ефективної, роботи та стабільного росту. В сучасних умовах господарювання захист інтересів власника можливий лише за умови раціональної організації бухгалтерського обліку та

створення незалежної і підпорядкованої безпосередньо власнику служби внутрішнього контролю. Тому на будь-якому підприємстві внутрішній, зокрема бухгалтерський, контроль потребує належної організації, яка передбачає вирішення ряду організаційних, методичних, технологічних і технічних питань.

Крім класичних функцій системи внутрішнього контролю підприємства сьогодні відповідає і за стратегічне і за оперативне фінансове планування, аналіз витрат, бюджетний контроль, оцінку ризиків господарської діяльності. Результатом динамічного розвитку підприємства, виходу на нові сегменти ринку, введення нових технологій та інформаційних систем є зростання ймовірності ризикових ситуацій. Тому визначення “зон господарських ризиків” і можливостей усунення майбутніх недоліків або втрат товарно-матеріальних цінностей, ідентифікація слабких місць в системах управління на сьогодні є основними функціями внутрішнього контролю.

Бухгалтерський контроль на підприємстві відіграє роль своєрідного каталізатора пропозицій з мінімізації наслідків ризиків і використання резервів покращення фінансово-господарської діяльності, тим самим активно впливаючи на реалізацію стратегії розвитку підприємства.

Таким чином, організація бухгалтерського контролю на підприємстві – це перший крок до підвищення ефективності роботи працівників, добробуту підприємства та до можливості виявити всі негативні явища, які заважають працювати. Відсутність та недостатня ефективність функціонування служб внутрішнього контролю можуть стати однією з головних причин зростання ризику, зниження якості управління і, як наслідок, можливості понесення збитків суб'єктом господарювання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Козлова М.О.* Облік і контроль процесу резервування: Дис... кандидата екон. наук: 08.00.09 / Козлова Марія Олегівна. – Житомир, 2006 – 203 с.
2. Порядок проведення органами державної контрольно-ревізійної служби державного фінансового аудиту діяльності суб'єктів господарювання № 361 затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 25 березня 2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=361-2006-%EF&check=4/UMfPEGznhhvYy.ZilBhhtWHI49os80msh8le6>.
3. *Jedynak P.* Zarządzanie ryzykiem w przedsiębiorstwach zorientowanych międzynarodowo / P. Jedynak, J. Teczke, S. Wycislik. – Kraków: Księgarnia Akademicka, 2001. – S. 33.
4. *Klamecka-Roszkowska G.* Ryzyko działalności gospodarczej i koszty z nim związane / G. Klamecka-Roszkowska // Zeszyty naukowe NR 493. Finanse. Rynki finansowe. Ubezpieczenia NR 9. – Rachunkowość w zarządzaniu jednostkami gospodarczymi. – Szczecin: Uniwersytet Szczeciński, 2008. – S. 196.